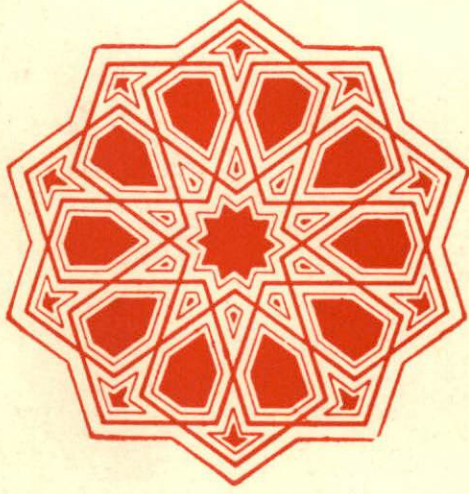

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1961

Sükrü Polat Bağcı

Yıl: 1960

Cilt: VIII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA
1961

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u> <u>No.</u>
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>Türkiyede Batılama Hareketi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>L'Occidentalisme En Turquie</i>	9
Prof. Dr. Kâmiran BİRAND : <i>Din Kavramının İncelenmesi Hakkında</i>	15
Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY : <i>Hız. Muhammedin Soyu, Çocukluğu ve Gençliği</i>	19
Doç. Dr. Cavit SUNAR : <i>Bergson'da Zekâ Ve Sezgi (Intuition)</i>	39
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU : <i>Din Sosyolojisinin Yeri Ve Tartışma Konusu</i> <i>Olan Mes'eleleri</i>	45
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Din Fenomenolojisi</i>	51
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Tabib Ramazân'ın Yeni Bir Eseri</i>	55
Şükrü AKKAYA : <i>Din Buhranı Ve "İslâm Fikir Dünyası" Adlı</i> <i>Bir Eser</i>	61
Nafiz DANIŞMAN : <i>İslâmî Mücadelenin İç Şekli</i>	71
Osman KESKİOĞLU : <i>Kur'an Tercümesi Hakkında İki Fakihin Yaz-</i> <i>dıkları</i>	89
Neda ARMANER : <i>Din Eğitim Ve Öğretimi Üzerinde Didaktik</i> <i>Araştırmalar</i>	95
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>İslâm'da Tasavvuf</i>	99
Dr. Hikmet TANYU : <i>Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Tarihçesi</i>	109
Dr. Bahriye ÜÇOK : <i>Delhi Müslüman - Türk Sultanlığının Kuru-</i> <i>luşu Ve Sultan Raziye'nin Saltanatı</i>	125
Farid JABRE : <i>Plotin'in Vecd'i Ve Gazzalî'nin Fenâ'sı.</i> <i>Çeviren : İbrahim Agâh Çubukçu</i>	135
Taha HÜSEYİN : <i>Kuran'ı Kerimde Üçüncü Şahıs Zamirinin İşa-</i> <i>ret Zamiri olarak Kullanılışı.</i> <i>Çeviren : Mehmed Hatiboğlu</i>	149
Dr. Talât KOÇYİĞİT : <i>Ebu'l-Hasan El-Eş'arî Ve Bir Risalesi</i>	165
<i>Kitap Tenkitleri :</i>	
Osman KESKİOĞLU : <i>Gelibolulu Mustafa Âli, Mevâ'idü'n-Nefais</i> <i>fi Kavâ'idü'l-Mecalis</i>	175
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>Dr. Farid Jabre, La Nation De La Ma'rifa</i> <i>Chez Ghazali</i>	177
Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU : <i>Arapça Metinlerin Transkripsiyonu Üzerine</i> ...	179

KURÂN-I KERİM'DE ÜÇÜNCÜ ŞAHİS ZAMİRİNİN İŞÂRET ZAMİRİ OLARAK KULLANILIŞI

(XVII. Şarkıyyâtcılar Kongresine sunulmuş tebliğ)

Tâhâ HÜSEYİN

Kâhîre Edebiyyat Fakültesi Profesörü

Çev.: MEHMED HATİBOĞLU

Arap gramerinde, üçüncü şahıs zamîrinin kendisine tekaddüm eden isme, daima tekâbül etmesi gerektiğine dâir değişmez bir kâide vardır. Bu isim, metinde ya sarâhaten zikredilmiş, yahud bizzarûre ve vâzihen konulmuş olmalıdır. Zamîrin, aynı kaide gereğince, kendisine mukabil olanla cins ve sayıca mutâbakat etmesi icâp eder. Gramerciler, şahıs zamîrinin tam esasını ifade eden bu kaidede istisnâ kabul etmezler¹.

Bununla beraber, Kur'an dikkatlice okunursa görülür ki, bütün üçüncü şahıs zamîrlerinin, kendilerine tekaddüm eden ve onlarla cins ve sayıca mutabakatte bulunan bir isme gerçekten muâdil oldukları oldukça uzak bir keyfiyettir. Zamîrlerden öyleleri vardır ki, metinde hiçbir şeyle katıyyen mutâbakat etmezler, diğerlerinin ise zâhiri bir mukabili vardır, fakat onunla ya hiç etmez, yahud kısmen mutâbakat ederler.

Şunu itiraf etmek gerekir ki, şârihler ve dilciler, böyle pek çok metinleri gramer kaidesine uydurmak için, görülmemiş bir gayret sarfetmişlerdir. Başka türlü yapmak çaresi kalmayınca, kelimeleri takdir etmek ve onları icadetmek mahâretini göstermişlerdir. Kendilerini eziyyete sokmuşlar, ve bâzan bizzat metni altüst etmişlerdir. Ve bununla beraber mezkûr zamîrler muannid bir hâlde kalmışlardır. Hâl böyle iken Kurân-ı Kerîm'in, bütün mevsûk şiir ve nesirlerden daha evvel Arap gramerine temel vazifesi gördüğünde şüphe yoktur². Gramer kaidelerinin takviyesi için zikredilmiş olan şiir metinlerinin, Kurân-ı Kerîm'ce te'yîd edilmiş böyle bir gramer kâidesinin şiir tarafından da te'yîd edildiğini göstermek için ekseriya iş işten geçtikten sonra icadedilmiş oldukları intibâî da vardır³. Halbuki üçüncü şahıs zamîrlerinin hâli bûsbütün bunun aksine delildir. Bizî meşgul eden gramer kaidesi, şiirle tam mutâbakat hâlinindedir ama, Kurânî metinle hiç te uyuşmamaktadır. Bu defa, gramerciler, zamîr kaidelerini koymak için Kurân'la meşgul olmaksızın yalnız şiire dayanmışlardır denebilir mi? Bu garip görünüyor. Daha garibi ise, bir başka mülâhazanın nazar-ı îtibâre alınması hâli: yâni, kaide, yalnız şiir üzerine tatbik edilmez, fakat ister islâmdan önce veya vahiyle muâsır olsun, isterse Emevîler devrinin mahsûlü bulunsun, bütün nesir metinlerine tatbik edilir. Demek Kurân, ama yalnız Kur'ândır ki gramercilerin dikkatli tahkîkenden kaçmıştır?

Nitekim II. ve III. asrın nice dilcisinin Kurân'ın arap lisanına en mükemmel örnek olduğunu ispat etmiye çalıştıkları bilinmektedir. Bunu hem müessir ve saf bir

¹ Eski metinlerde bulunan seyrek istisnâlar, ne ismin ne de zamîrin mutabakatine raci olup, ancak zamîrin cümledeki yerine âiddir. Bâzan zamîrin isimden evvel geldiği görünürse de, hakikatte ve hiç olmazsa mantiken isim önce gelmektedir. Zaten bu mesele, bütün gramerlerde, الفاعل bahsinde mükemmel işlenmiştir.

² Bk. İslâmdan evvelki edebiyat üzerine, olan eserim في الادب الجاهلي s. 113, Kahire 1927.

³ Bk. Hâricî Nâfi' tarafından İbn 'Abbâs'a tevcih edilmiş sorular, الكامل للمبرد de nakledilmiş ve sonraları genişlemiştir.

şekilde yapıyorlardı, zîra, Kurân lisanının ve nahvinin bütün eski şâirlerde bulunduğunu iyice göstermek için, Kurânî şekillere muadil şiir parçaları icadetmeye kadar gitmişlerdir.

Fakat vuzûha varmak lâzımdır: bunlar, üçüncü şahıs zamîrine teallûk eden husûsta, mukaddes metni yakından tedkik etmemişlerdir, aksi takdirde, yüzlerce Kurânî metinle nakzedilmiş bulunan bir kaideyi olduğu gibi muhafaza etmek, onlar için mümkün olmayacaktı. Şöyle denilebilirdi: kaide gerçek olarak kalır, Kurân'da gördüğümüz şeyler, ancak vahyedilmiş metne hâs hususiyetleri gösterir. İlk fikrimin bu olduğunu itiraf ederim. Ama bu nevî hususiyetler tabiatile de nâdirdir; mevzûları ve nâzil oldukları ahvâl ne olursa olsun, sûrelerin hepsinde, onlara o kadar sık rastlanılmayacaktı ki. Burada, Arap nesrinin edebî bir san'at hâline geldiği anda umumî olması gereken bir hâdise var. Nesir, bilhassa bu devirde, konuşma diline ziyâdesile medyündür. Ve Kurân'da rastladığımız hâdiseyi Peygamberin, ilk halifelerin ve I. asır hatiplerinin hadisleri ve nutuklarında olduğu kadar şüphesiz konuşulan lisanda da tesbit edecektik, eğer bütün bunlar, Kurân metni kadar incelik ve aslına sadâkatle bize ulaşmış olsaydı. Maalesef bütün bunlar, muhâfaza edilmiş olmaktan çok rivâyet edilmiştir ve zâten bize de ancak bir kısmı kalmıştır¹.

Demek ki, o devir Arap nesrinin tek sahîh metni olarak, Kurân'ı nazar-ı itibare almak mecburiyetindeyiz. Onda tesbît ettiğimiz gramer vâkıaları, Kureyş lisanının umumî vâkıalarıdır. Gene kabul etmek mecburiyetindeyiz ki, gramerciler gramercilerini, bilhassa zamîre teallûk eden husûslarda şiire istinâd ederek yazmışlardır.

Bundan başka, onların koyduğu şekilde zamîre âid kaide hakkında, Kurân'a tatbîk edilince artık doğru değildir denebilir mi? Hayır. Kaide tamamen doğrudur. Yalnız kifayetsizdir. Filhakîka Kurân'da III. şahıs zamîri, kendinden evvel gelen isme her zaman uymakta ve onunla cins ve sayıca mutâbakatte bulunmaktadır. Fakat bu, zamir yalnız hakikî şahıs zamîri olduğu zaman doğrudur. Halbuki her zaman böyle değildir, ve her ne kadar aynı şekli muhafaza etse de, muhtemelen eski, pek eski şiirde sahib olup sonradan kaybettiği bambaşka bir mâna kazanmaktadır. İşte bu, işâriyye mânasıdır. Biz, kaideyi aşan ve şöylece tertip edilebilen zamîrlerin muhtelif tabakalarında bunu meydana çıkarmayı tecrübe edeceğiz:

I. TABAKA

Kurân'ın nâzil olduğu ahvâl, Peygamberin yaşadığı devre, Kurân'ın hitâbetliği ve bahsettiği kimseler ve kullandığı lisanın tavrı nazar-ı itibare alınır, Mukaddes Kitâb'da işâriyyenin, bilhâssa hitâbî kısımlarda mühim bir rol oynaması icabetliği mükemmelen anlaşılır. Meselâ, Peygamberin Mekke'de ikameti sırasında kendisiyle hemşehrileri arasındaki mücâdele çetin, ve polemik şiddetliydi. Kurân'ın her defasında bahsettiği muârizlarını isimlendirmesi lüzumlumuydu? Umumiyyetle düşmanlarınca olduğu kadar Müslümanlarca da gayet iyi tanınan kabîle isimlerinin, kabîle reislerinin ve diğer şahsiyyetlerin yerine zamîr kullanmak daha basît, daha muciz ve daha zarîf olmazmıydı? Kureyşliler, daha doğrusu reislerinden üç veya dördü Peygambere

¹ Gramerciler hemen hemen şunun üzerinde hemfikirdirler: Bir gramer kaidelerini teyid etmek için Peygamberin hadislerine istinâd edilemez. Çünkü bu hadisler, metin bakımından aynen nakledilmiş değildir. Bu polemik, لعبدالقادر البغدادي ، خزائن الادب ، nin mukaddimesinde hulâsa edilmiştir.

I. asır nutuklarına gelince, zannederim onların yalnız esasları muhafaza edilmiştir. Onlara bizim bildiğimiz şekilleri II. asrın tarihçi ve hatipleri vermişlerdir. Thucydide, Tite-Live yahut Tacite'teki eski Grec ve Romain hatiplerine atfedilen nutuklara benzemektedirler.

iğfâlkâr bir suâl sordukları ve Kurân buna cevap vermek istediğinde: Abû Sufyân, An-Nađr İbnu'l-Ĥâriş, Ubayy ibnu Ĥalaf, Abû Cahl ve fulan mevzûda sana soran diğere-leri, diyecek yerde: *Onlar* sana sorarlar... demesi, daha yüksekten cevap vermek olurdu. *Onlar*, zira, gizlice değil bilâkis umumî meydanda sorduklarına göre, herkes onları biliyordu. Peygamber Medine'ye hicret ettiği ve Yahudiler suâllerle tâcîz ettikleri zaman, aynı şekilde Kurân, cevabında soranların isimlerini zikretmemiştir. Herkes bu şahısları görüyor, işitiyor ve tanıyor olduğu için, onlar zamîrile iktifa edilmiştir. Kendilerine tekaddüm edilmeksizin Kurân, isimlerin yerine zamirleri bu kadar sıkça kullanıyor olduğuna göre, beyân etmek gerekir ki, Mekke ve Medîne devrinde konuşulan dilde de bu böyleydi.

Zamîrin isim yerine aynı kullanılış hâli, ne Mekke'li müşrikler ve ne de Medîne yahudileri olup fakat, şu veya bu şer'î mesele hakkında Peygambere danışmaya gelen, şu işin münasip olup olmayacağı üzerinde onun nezdinde malûmat edinen, böyle veya şöyle bir hareketin Allâh ve Resûlü nezdinde makbûl olup olmadığını ondan soran pek saf Müslümanlarda da görülmektedir. Onları da herkes biliyordu.

Emin olarak söyleyebiliriz ki: "Sana soruyorlar- *يَسْأَلُونَكَ*," cümlesinin geçtiği bütün âyetlerde *onlar* zamîri, yalnızca *onlar* yahud *bunlar*, اولئك veya هؤلاء işaret değer ve mânâsını taşımaktadır.

Bu şahısların hüviyeti hakkındaki malûmatı rivâyet ve Sîreden edinmekteyiz¹. Fakat hüviyet mühim olduğunda, Kurân onu zikretmeyi ihmâl etmemiştir. Meselâ şu rastladıklarımız böyledir: "*Ehl-i Kitâb* sana şunu şunu soruyor...". "*Halk* senden kıyâmet hakkında soruyor". Zamîrin mûtâd yerinde ismin kullanılmış olması, hususî bir mânaya delâlet etse gerek; "*Ehl-i Kitâb* sana soruyorlar" dendiği zaman, yalnız Medîne Yahudilerinin mevzû-i bahs olmadığını, fakat daha muhtemelen, Müslümanların tanımadığı diğer Ehl-i Kitâb'ın da buna dâhil olduğunu kabul etmek icabeder. "Nâs senden kıyâmet hakkında soruyor" ele alınırsa, burada mevzû-i bahs olanın Mekke müşrikleri değil, fakat diğer memleketlerdeki olduğunu farzetmek gerekir. Hakikaten bu çeşit âyetlerde, *onlar* zamîrinin, Peygamberin Mekke ve Medîne'de temâsta bulunduğu kimselere âid bir özel isim mevküne geçtiği sezilmektedir. Hattâ Mekkelilerle, Medîne Yahudilerle ve Medîne münâfıklar ile olan uzun uzadıya polemiklerde Kurân, şahısları isimlendirmekten ihtimamla çekinmekte, ve özel isimlerin yerine tipleri ikâme etmeye çalışmaktadır. Bunlar: "kâfirler", "müşrikler", "Ehl-i Kitâb" yahud "münâfıklar" tâbirleridir. Kurân'ın ism-i mevsûllerle tesbit ettiği daha az umumi ve daha az mübhem tipler de vardır: "Şöyle diyen yahud şöyle yapan *kimse*..." gibi. Kurân bir defa tesbît ettikten sonra artık onları ismen zikretmez. Onlardan bahsettiği zaman, şahıs zamîrini işaret mânâsında kullanmakla iktifa eder; bu, daha muciz, daha kullanılışlı², ve bilhassa daha ziyade tesirlidir.

Binaenaleyh, müşriklerle, Yahudilerle yahud da münâfıklarla olan polemikleri nakleden yahud onlara cevap veren bütün âyetlerde, ne zaman metinde geçen bir isme tekabül etmiyen yahud onunla cins ve sayıca mutâbakat etmeyen bir zamîre rastlanılırsa, bu zamîrin, bir işaret zamîri olduğu ikrar edilebilir³.

¹ Bk. الاتقان للسيوطي c. II, s. 169-177, Kahire 1278.

² Bk. الاتقان للسيوطي c. II, s. 170.

³ Bk.: II (75, 102, 142, 170, 189, 210, 215, 217, 219, 220, 222)—III (159)—IV (89, 101, 102, 117, 120, 127, 140)—V (4)—VI (138)—VII (187, 190)—VIII (1)—XI (35)—XIII (5, 13)—XIV (46)—XVI (62, 79)—XVII (85)—XVIII (83)—XX (105)—XXIV (47)—XXV(2)—XXVI (3)—XXXVII (11)—XLIII (20)—L (2)—LXXVIII (1)—LXXIX (42)—LXXXIV (20)—LXXXVI (15)—LXXXVIII (17).

II. TABAKA

Allâh, Peygamberin muâırızlarından şu veya buna yahud diğerlerine hattâ Müslümanlara hitâben Kurân'dan bahsederse, her zaman onu ismen zikretmez. Hattâ ondan, nisbeten pek az bahseder. Umumiyetle, *o*, yahud *onu* zamîrini kullanır: "Biz *onu* vahyettik." "*O* haktır." "*Biz onu* inzâl ettik." gibi. Bu herkesçe bilinmekteydi. Kurân, ancak Kurân'ın isimlerine herhangi bir maksad doğrudan doğruya taallük ettiği zaman (Kitâb), (Vahy) veya (Zikr) diye isimlenmiştir. Demek ki, metinde zikredilmemiş Kurân kelimesine tekabül eden zamîr, şübhesiz bir işâriyyedir¹.

III. TABAKA

Zikri geçmiş yahud mecburî olarak zımnen anlaşılmış hiçbir isme tekabül etmeyen fakat, vâzihen Peygambere muâdil olan *o*, *ona*, *onu* gibi zamîrlere bir çok defalar rastlanılır. Bunlar, muâırızlarının kendisi hakkında az veya çok düşmanca düşünceleri mevzu-i bahs olduğu zaman Allâh'ın, kendisine cesaret vermek, teşvik etmek ve bazân da ta'yib etmek için hitâb ettiği Peygambere râcîdir. Bu zamîrlere şüphesiz işâriyyedir².

IV. TABAKA

Herhangi bir nokta-i nazar zımnen ifade edilmiş ve buna dâir şöyle fiil yahud böyle bir vaziyet senâ edilerek serdedilmiş olduktan sonra Kurân, bu kendine has olan umumî tarzı beyana çalıştığı zaman, nokta-i nazara, vaziyete yahud tavsiye edilen fiile tekabül eden zamîrlere rast gelinir; fakat nokta-i nazar, fiil, hareket hiç zikredilmemiştir; hattâ tafsil edilmiştir. Bu zamîrlere, mezkûr yahud zımnen ifade edilmiş bir isme tekabül etmemektedirler. İşte bunlar işâriyyedir.

Burada bir misâl vermek belki lüzûmlu olacak; II, 149. âyet ki bunda Allah, Peygambere kiblenin değişmesini emretmektedir, şu şekilde:

"Nerden çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Harâm cihetine döndür, ve muhakkak *o*, Rabbinden gelen bir haktır, ve Allah yaptıklarınızdan gafil değildir"³.

O, zamîri, mezkûr yahud zımnen ifade edilmiş bir ismin yerini tutmuyor; Müslümanlara yüzlerini Mescid-i Harâm'a çevirmelerini bildiren emri temsil ediyor. Şu hâlde *bu*, Rabbinden gelen hakikattir.

Gramerciler ve müfessirler, bu çeşit zamîrlere karşılaştıkları zaman, zamîri, emir veya nehiy bildiren fiilin zımnî masdarına tekabül ettirmek mahâretini göstermişlerdir. "Âdil olunuz *o*, takvâya daha yakındır."⁴ âyeti, *doğru olmak* takvâya daha yakındır, mânasına delâlet edecekti. Ama mevzû-i bahs olmayan bir masdarı zımnen ifade

¹ Bk.: II (97)—VI (25, 69, 105, 110)—XI (35)—XVII (105)—XVIII (57)—XIX (97)—XXI (5)—XXII (16, 55)—XXVI (192)—XXXVI (69)—XXXVIII (86)—XLIV (58)—LII (33)—LVI (77)—LXVIII (52)—LXIX (40)—LXXIV (54)—LXXX (12)—LXXXI (19)—XCVII (I).

² Bk.: VI (37)—IX (40)—XI (35)—XIII (7,27)—XVI (103)—XXI (5)—XXIII (67)—XXIX (50)—XXXVI (69)—LXXX (I).

³ «وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

⁴ «اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى»

etmek neden? Zamîr, tamamen bir işâriyyedir: 'Âdil olunuz *bu*, takvâya daha yakındır. Öyleyse hemen kaydedelim, eski gramercilerin ve müfessirlerin zimnî bir masdara tekabül ettirmiş oldukları bütün zamîrlere, işâriyyedir¹.

V. TABAKA

Üçüncü şahıs zamîrlerinin diğer bir tabakası, gramercileri ve müfessirleri oldukça müşkilâta sokmuştur. Zirâ, bir yandan bu zamîr hiç mutâbakati olmaksızın, kendinden evvel gelen isme tekabül etmekte, bir yandan da, kendisile tamamen mutâbakat hâlinde olarak mantıkî ve bilfiil takibettiği bir isme muâdil olmaktadır. Bu zamîrleri kaideye sokmanın imkânsızlığı, gramercilerin ve müfessirlerin hünerlerini ellerinden almıştır. Onlardan bâzıları, bu zamîrlerin işâriyye kıymet ve mânasında olduklarını itiraf etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bunlar **مُبْتَهَمَاتٌ** yani, belirsizler denen zamîrlerdir ki, onları izâhetmek için başka şeylere de ihtiyaç vardır. Buna dair bir misâl, IV, 4. âyette bulunmaktadır, bunda şöyle deniliyor:

"Kadınlara düğün hediyelerini gönül rızasile veriniz, eğer Ondan bir kısmına râzi olurlarsa, onu yeyiniz..."².

O zamîri, **صَدُقَاتٌ** kelimesi cemî müennes olduğu için buna bağlanamaz. Zamahşarî açıkca söylüyor ki³ buradaki şahıs zamîri, işâret zamîri yerindedir. Daha uzağa giderek anlatıyor: bir dilci, meşhûr Ru'ba'nın şu beytinde geçen benzer bir zamîrin izâhını şâirden soruyor.

فِيهَا خُطُوطٌ مِّنْ سَوَادٍ وَبَلَقٌ كَاتَهُ فِي الْجِلْدِ تَوْلِيْعُ النَّبْتِ

Ru'ba, onunla bu **ذَلِكَ** demek istemiş olduğu cevâbında bulunuyor.

Demek ki, üçüncü şahıs zamîrinin işâriyye yerinde, şiirde olduğu gibi Kurân'da da kullanılabileceğini eskiler bizzât bilmektedirler. Bildikleri hâlde onların gramer ve şerh hususlarına şâmil bütün neticeleri çıkarmamış olmaları hayret vericidir. Zamahşarî yukarıda zikri geçen parçada, şahıs zamîrinin Kurân'da işâriyye veya işâriyyenin zamîr yerinde kullanıldığını söyler görünmektedir. Zamîrin yerine kullanılmış işâriyyeye misal olarak şu âyeti gösteriyor, III, 15 ki burada geçen **ذَلِكَ** bu kelimesi, 14. âyette sayılmış bulunan fikirlere tekabül eden **مَا** kelimesi yerine kullanılmıştır.

O buna daha etraflı ve açık bir misâl verebilirdi. Bu, IV, 24. âyette geçen **ذَلِكَ** işâret zamîridir ki bu zamîr, IV, 22 ve 23. âyetlerde sıralanmış olan, kendisile evlenilemeyecek kadınlara tekabül etmektedir. Buradaki **ذَلِكَ** işâret zamîri, hiçbir şüphe imkânı bırakmaksızın **هِنَّ** şahıs zamîrinin yerine geçmektedir.

Fakat hâdiseye işâret etmiş olan Zamahşarî, onu derinleştirmemiş, ve ondan, gereken bütün neticeleri çıkarmamıştır. Zira, müfred müzekker olan **ذَلِكَ** işâret zamirinin

¹ Bk.: II (144, 282)—III (124, 125, 126, 173, 180)—IV (2, 66, 140, 157, 158, 159)—V (45)—VI (68, 112, 121, 137)—VIII (10, 73)—XII (68)—XVI (110, 126)—XIX (9, 21)—XXI (111)—XXII (30, 32, 54)—XXIV (28)—XXVI (110, 127, 145, 164, 180)—XXX (27, 51)—XXXIII (5)—XXXIX (II, 49)—LI (53)—LX (I)—LXXXVI (13).

² « وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنَّ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا »
فَكَأَنَّهُ هَسْبًا مَرِيئًا

³ Bk. كشاف c. I, s. 160, بولاق baskısı, 1281 h.

kendinden evvelki âyette zikredilmiş hususlara muâdiliyeti dolayısıyla müfred müennes *تلك* olması gerekirdi; veya cemî hâlinde müzekker yahud müennesi farksız olan *اولئك*; ve IV, 24. âyette menedilmiş kadınlara teallûk ettiği için de cemi halinde *اولئك* olması lâzımdı.

Kurân'ın, III, 15. âyette şahıs zamîri kullanmış olduğunu farzedelim. Onu ya müfred müennes *ها*, yahud da cemi müennes *هن* olarak koymasına gerekirdi. IV, 24. âyette, cemi müennes *هن* haline konmuş olacaktı. Nasıl olup da şahıs zamîrinin yerine işâret zamîri koyarak, cins ve sayıca olan mutâbakat ihmâl edilmiştir? İşte ne dilcinin, ne de müfessirlerin meşgul olduğu bir mesele.

Vakıa, 'Kurân'da sâbit bir kaide vardır; o da, *ذلك* işâret zamirinin bu müfred müzekker şekliyle yalnız müfred müzekker mânasında değil, fakat bir çok şeylerin mecmûunu (bu Zamahşarî'nin verdiği misâldir), bir çok şahısların mecmûunu (benim verdiğim misâl) hattâ ne müzekkeri ne müennesi, meselâ bir fikri dahi göstermek için kullanıldığıdır. Bir çok şeylerin yahud şahısların sayılışından sonra, onlar hakkında toplu bir fikir vermek için kullanılmıştır. Fiilden sonra masdarı belirtmek için zamîr olarak¹ dahi bulunur; bu halde cins ve sayı tamamen kalkmıştır².

Bu iki vâkıanın neticesi, yani işâret *ذ* sınıfın şahıs zamîri yerine, yâhûd şahıs zamîrinin işâret zamîri olan *ذ* yerine kullanılmış olmaları, her şeyden evvel, bu iki zamîrin aynı mâna ve kullanılıştaki olduğunu gösterir. Sonra, şahıs işâret yerine kullanıldığı zaman, cins ve sayıca olan mutâbakat hususunda onun gibidir, yani bu mutâbakat bir yana bırakılmıştır, IV, 4, âyetteki misâlde de görülüyor. Zamîr, cemî müennes bir isme tekabül ettiği hâlde müfred müzekkerdir. Bu belirsiz ve kendini takip edip tekaddüm etmeyen bir isim tarafından izâh edilmiş zamîrin başka bir misâli, çok kullanılan bir formülde mevcuttur: "Bu ancak . . . dir" yerine, "O (müzekker) ancak . . . dir" yahud "O (müennes) ancak . . . dir" şekilleri.

"Bu ancak bizim birinci hayatımızdır", "Bu ancak bir vahiydir" yerine, "O ancak bizim birinci hayatımızdır"³, "O ancak bir vahiydir"⁴ şekilleri gibi⁵.

VI. TABAKA

Bu tabakayı, rabt (syntaxe) zamîrlerinin diye isimlendirmeye niyet edilecekti, zirâ, her ne kadar bu zamîrler, metinde mezkûr bir isme tekabül etmeseler de, siyâk sibâk sayesinde anlaşılmaya bırakılmışlardır. Doğrusu yalnız siyâk ve sibâk onların neye tekabül ettiklerini anlatmaya kâfi gelmeyecektir. Başka yardımlara ihtiyac vardır ki: hitâbî parçaların tavr-ı ifadesi, dinleyici veya okuyucunun yazı yahud halk rivâyetleri yolile edinebildikleri malûmat, gibi. Zâhiren bütün bunlarla o derece ünsiyet peydâ edilmişti ki, artık fazla dikkat sarfedilmiyordu. Tekabül edenleri metinde zımnen görünüyor olduğu için, mecburiyet tahtında gramer kaidesine böylece gire-

¹ Bk. daha evvelki IV. tabaka.

² Misal olarak bakılabilir: II (49, 52, 54)—IV (24)—V (59, 60)—XXIII (72)—LXX (31).

³ « *انْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا* »

⁴ « *انْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ* »

⁵ Bk.: II (84, 85, 96)—IV (4)—IV (29, 46)—VII (155)—XII (28, 29)—XIV (52)—XVII (50, 51)—XVIII (82)—XX (113)—XXI (97)—XXII (46)—XXIII (37)—XXXVII (19)—XXXVIII (67)—XXXIX (49)—XLI (12)—XLIV (12)—XLIV (35)—XLV (24)—XLVI (24)—LIII (4)—LXXX (II)—LXXXV (21).

bilen bu zamîrlerin mânasını anlatmaya sıyâk u sibâkın yeteceğine inanmaya temayül ediliyordu. Maalesef metin, kullanılan zamîri neye tekabül ettireceği husûsunda sarîh bir kelime hatırlatmamaktadır. Meselâ, II. 65 ve 66. âyette şöyle denmiştir:

“Ve içinizden cumartesi gününe hilâfen hareket edenleri ve kendilerine: hor maymunlar olunuz, dediklerimizi elbette bildiniz. Ve o vakit *onu*, orada bulunanlara ve sonra geleceklere bir ders yaptık.”¹

Gramerciler (ki bu zamir çeşidine bir mesned bulmak için, birbirleriyle zâten hiç bir zaman uyuşmuş olmaksızın o kadar zahmete katlanmışlardır) مَسْخَةَ yani deġiş-tirme fiilini, yahud أمة yani millet kelimesini zımnen kabul etmişlerdir. Metindeki hiç bir şey bu kelimeleri farzettirmemekte yahud hatırlatmamaktadır. Zamîrin burada mukabili yok. Cumartesi gününü gelişi güzel deġiştirenlerin uğradıkları akıbeta te-kabül ediyor. Bunu fehmettiren tek metin bu deġildir, bu Kurân'ın hitâbettiği İsrâil oğullarının ona dâir mâlik oldukları bilgidir de. Bu zamîr pekâlâ işâriyyedir. Bunu bir ders yaptık, demektir.

Aynı sûrenin 72 ve 73. âyetleri gene yahudilere hitabediyor:

“Ve vaktâ ki bir kimseyi öldürdünüzü de kabahati birbirinize atmıştınız. Bu-nunla beraber Allah gizlediğiniz şeyi açacaktı. Dedik: (ineğin) parçalarından birile *ona* vurunuz. Böylece Allah ölüleri diriltir.”²

Ona zamîrinin nefis'e âid olduğu âşikâr; ama maalesef isim ve zamîr cinsce bir-birine uymuyor; gramerciler ve müfessirler onun, bizzarure nefis kelimesile ifade edilmiş şahsa, yahut öldürdünüz fiilile ifade edilmiş maktûle tekabül ettiğini farzetmişlerdir. Fakat şahıs yahud maktul bizzarure metne idhâl edilmiş deġildir. Maġdûrün cesedi pekâlâ zımnen de ifade edilebilirdi. O hâlde bu zamîrden bir işâriyye çıkarmak daha doğrudur: gördüğünüz *bunlara*, ineğin parçalarından birile vurunuz.

Başka bir misâl, VII, 13, âyette bulunmakta. Allah Şeytânı, Âdem'in önünde secde etmeyi reddettikten sonra, şöyle diyerek Cennetten koğuyor: “Ondan in”³

O, zamîri, zikredilmemiş olan Cennet'e muâdildir. Metindeki hiçbir şey onu andırmıyor fakat, vaka, Tevrât'ın tekvîn bahsi sayesinde iyice bilinmektedir. XV, 34 ve XXXVIII, 77. âyetlerde, inmek fiili yerine çıkmak fiili kullanılarak ufak bir deġişiklikle aynı tarz-ı ifade görülmektedir.

Dîġer misâl: XVI, 61. âyette deniliyor ki:

“Eġer Allah, zulümleri yüzünden insanları cezalandırsaydı, onun üzerinde hiç bir hayvan bırakmazdı.”⁴

« وَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ الِّدِّينَ اَعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً ¹
خَاسِيَةً . فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَ مَا خَلْفَهَا »

« وَ اِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَاذَّارَآتُمْ فِيهَا وَ اَللهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ . فَقُلْنَا ²
اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا . كَذَّالِكِ يُحْيِي الِلهُ الْمَوْتَى »

³ « اهْبِطْ مِنْهَا »

⁴ « وَ لَوْ يُؤَاخِذُ الِلهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ »

O, belli ki yerdir. Peygamberin, bu hitabi âyeti naklederken, tam bir jestle nakline katılarak toprağı gösterdiği tahayyül edilebilir.

Bu rabt (syntaxe) zamîrleri, Kurân'da çok sayıda mevcuttur¹.

VII. TABAKA

Hukukî metinlerde Kurân, zikredilen kaidelere hususî bir ihtişâm vermekle beraber icâz ve ihtisara büyük bir itinâ göstermiştir ki zâten bu vasfa, umumiyetle eski hukuk metinlerinde az veya çok rastlanılır. Netice olarak, üçüncü şahıs zamîrinin burada bazı zorluklara uğradığına ve kaideye uyan bir tarzda, kendinden evvel gelen bir isimle mutabakat etmediğine varılır. Kurân, metnin heyet-i mecmûasına, ahvâle ve şerî âyeti işiten yahut okuyanların anlayışına büyük ehemmiyet vermektedir. Başka deyişle, Kurân burada, işaret mânası vererek pek çok şahıs zamîri kullanmaktadır. Madem ki alelâde işâriyyenin kullanılışı yerinde olacaktı, niçin böyle olmuş diye sormak hâtıra gelmiştir. Bu, şahıs zamîrinin matlûp icâza, evvelinde *هـ* gelip sonra *ل* ve *ك* in takip ettiği işâriyyeden daha elverişli oluşundandır.

Demek oluyor ki, bir şerî âyette, metindeki hiçbir şeye mukabil olmayan yahut kendisine zâhiren tekabül edenlerle mutabakat etmeyen zamîrlere rastgelindiği zaman, katî surette bunların işâriyye olarak izah edilmeleri gerekir. İşte misâl olarak, talak¹ kaideleştiren II, 229 ve 230. âyetler:

“Talak iki kerredir. Ve sonrası adâletle muhafaza yahut iyilikle bırakmadır. Onlara verdiğiniz şeyden bir şey almanız size helâl değildir, tâ ki Allah'ın hadlerine tecâvüzden ikisi de korkmuş bulunsunlar. Şâyet onların, Allah'ın hadlerini yerine getirmemelerinden korkarsanız, onun (kadının), kendisiyle kocasından boşanacağı şeye teallûk eden hususta, ikisi üzerine de günâh yoktur. İşte Allah'ın hadleri. Onları geçmeyin. Kim ki Allah'ın hadlerine tecâvüz eder, işte onlar zâlimlerdir.”²

Ta ki ikisi korkmuş bulunsunlar, daki *ikisi*, metinde hiçbir şeye tekabül etmiyor. Mevzu-i bahs olan talak olduğuna göre, karı kocaya teallûk ettiği aşikârdır. Bir tek harften ibaret oluşundan dolayı zamîrin kullanılışı, âyeti pek muhtasar kılmaktadır; tesniye *ل* i; bu şüphesiz bir işâriyyedir: *ta ki bunlar* (talaktan bahsedildiği zaman mevzu-i bahs olanlar, boşayan erkek ve boşanılan kadın). *Boşanacağı*, daki *o* (müennes) zamîri dahi, metindeki hiçbir isme tekabül etmemektedir ve bununla beraber, madem ki talak ve, kadının hürriyetine kavuşabilmesi için kocasına ödeyebileceği para mevzu-i bahsdir, o halde o hiçbir şüpheye yer vermeksizin zevceye teallûk etmektedir. Bu zamîr dahi, *زوجة* isminden yahut malûm işâriyye *هذه* veya *تلك* den daha muhtasardır, ve sebebi var, zirâ telâffuz edilmiş değildir: Arap gramercilerinin dediği gibi,

¹ Neticeyi tamamlamak için, bk.: II (65, 66, 72, 73, 130, 131, 132, 143, 255)—III (35, 36, 45)—VI (38, 128)—VII (4, 13, 14, 82)—XII (23, 70, 71, 77)—XV (34, 74)—XVI (16, 61)—XVIII (21, 22, 32)—XX (106)—XXI (78, 79)—XXVII (37, 42)—XXX (51)—XXXV (45)—XXXVIII (77)—XLII (II, 41, 45)—XLIII (28)—LIII (28)—LV (26)—LVI (83, 85)—LXIX (12, 27)—LXX (15)—LXXV (26, 28).

«الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ . وَلَا يَحِلُّ لَكُمُ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ حِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ . تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا . وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأَلْتِكُ هُمُ الظَّالِمُونَ .»

o *gizlenmiş* مستر dir. Bu cümlenin tercemesinin anlaşılabilir olması için, şahıs yerine işâriyye kullanmak gerekir: o şey ki onunla *bu* (kadın) serbestliğe kavuşuyor.

230. âyetin tercemesi şu:

“Eğer *o* (erkek) onu (kadını) boşarsa, ondan (erkekten) başka bir kocaya nikâhlanıncaya kadar artık ona (erkeğe), *o* (kadın) helâl olmaz. Eğer *o* (erkek), onu (kadını) boşadığında, (ikisi) Allah'ın hadlerini yerine getireceklerini zannederlerse, birbirlerine dönmelerinde ikisi üzerine bir günâh yoktur.”¹

Eğer *o onu boşarsa*, daki birinci *o*, sarîh olarak, metinde zikredilmeyen zevc'e râcîdir: eğer *bu beriki*, onu (kadını) boşarsa, demektir. Diğer *o zamîri* (ikinci “*o onu boşarsa*” daki), pek mazbût olarak ikinci zevc'e işâret etmektedir.

Bir başka misâl, II, 234. âyette veriliyor:

“İçinizden zevceler bırakarak ölenler, *onlar* (zevceler) dört ay on gün beklerler.”²

Onlar zamîri, muttariden zevceler kelimesine mukabildir ve onunla cins ve sayıca mutabakat etmektedir. Böyle olmakla beraber, onu işâriyye olarak kabul etmek mecburiyetindeyiz, zira, Arap gramerine göre, *onlar beklerler* cümlesi, *içinizden ölmüş olanlar*, daki ism-i mevsulün haberi olmasıyla, bu mevsule tekabül eden bir şahıs zamîri ihtivâ etmesi gerekir. Başka türlü cümle anlaşılmaz ve yanlış olur. Gramerciler ve müfessirler, bu zorluğu iki şekilde gidermeyi düşünmüşlerdir. Ya ism-i mevsulden evvel zımnî bir kelime bulunacak ve bu kelime mübtedâ olacaktır ki cümle şöyle olur: *içinizden ölenlerin geriye kalan dulları.. beklerler... Yahut, haber cümlesinde zımnî bir kelime kabul edilecekti ki o zaman: onlar (kadınlar), onlardan sonra dört ay on gün beklerler, olurdu. Her iki hal tarzı da, zorlamalı ve sunîdir. Bununla beraber, âyet hiç te güç değildir, yeter ki *o zamîri* bir işâriyye olarak alınsın, Kurân'ın hemen bütün şerî parçalarında olduğu gibi, ism-i mevsule şart mânası verilsin. O zaman âyet şöyle terceme edilebilecektir: Eğer *içinizden herhangi biriniz... bu berikiler* (kadınlar) dört ay on gün beklerler.*

Görülüyor ki, şahıs zamîri, kendine tekaddüm eden bir isme kaidesince tekabül ettiği zaman, işâriyye kıymet ve mânasına da malik olabiliyor. Bu zamîrler, hemen hemen bütün ahkâmı âyetlerde bulunmaktadır. Miras hükümlerini bildiren IV, 11. âyete bilhassa dikkatinizi çekerim. Bu âyetin zamîrleri, gerçekten bir zorluk arzederler. Zannediyorum ki onlar, gramer bakımından, ancak yukarıda geçen izahatla anlaşılır hale gelirler³.

VIII. TABAKA

Typique olarak isimlendireceğimiz şahıs zamîrile, pek karışık bir meseleye giriyoruz. Bu, gramerciler kendisile meşgul oldukları ve ondan bir kaide çıkarmaya çalıştıkları için mesele olmuştur. Önce, hangi zamîrlerin bahse konu olduğunu tesbite çalış-

« فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَاِنْ طَلَّقَهَا ¹
 « فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يَتَرَاجَعَا اِنْ ظَنَّا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ
 « وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ ²
 « اَشْهُرٍ وَعَشْرًا »

³ Bu zamîrlerin listesini tamamlamak için bk.: II (180, 181, 182, 229, 230, 234)—IV (II, 35, 129, 130, 135, 176)—XXIV (6, 7, 8, 9)—LVIII (3)—LXV (6).

şalım. Bunlar, من ism-i mevsulüne tekabül ettikleri zannolunan şahıs zamîrleridir ki, hakikatte, bazan cinsce fakat bilhassa sayıca, onunla mutabakat etmemektedirler. من ism-i mevsûliyle ona tekabül eden zamîr arasındaki bu mutabakatsizlik, Kurân'da çok tekerrür etmektedir. Şiirde pek sık rastlanılmaz: artık gramerciler, ancak meşhur Farazdağ'ın bir mısırâmı zikredebiliyorlar ki, onda şöyle denmekte:

“Dostane münasebet kuranlar (müsennâ) gibi olacağız, ey kurt.”¹ من ism-i mevsûlü, bir müsennâ, bir cemî kadar pekâlâ da bir müfred olabileceğine göre, bu mısraın hakikatte gayr-i kıyasi olmadığı peşinen mülâhaza etmek gerekir. Şâirin düşüncesinde bu ism-i mevsûl, müsennâ idi, yani bizzat kendine ve kendisiyle konuştuğu kurda müteallikti. Hem bunu, *bu beriki ki yerine, bunlar ki* diye terceme etmek daha doğrudur.

Kurân'da, ism-i mevsûl من ile, ona tekabül eden zamîr arasında sık sık rastlanılan mutabakatsizlik bambaşkadır. Sık sık diyorum fakat her zaman demiyorum, zira cümlecik ve ism-i mevsûlün haberi, her ikisi, ekseriya müfred halinde gelir ki bu normâl olandır, II, 158. Fakat, ism-i mevsûlü takibeden cümlecik müfred, haber ise cemî olarak gelebilir (bk. II, 38). Pek nâdir olarak, bütün Kitâb'da yalnız iki defa, X, 42 ve XXI, 82. âyetlerde cümlecik cemîdir. Kurân'ın bu âşikâr serbestliği karşısında gramerciler bu kaideyi, ki bu bir tek değildir ve her devrin bütün gramer kitâplarında bulunmaktadır, şöylece tertip etmişlerdir: من ism-i mevsûlü, harf olarak müfreddir, mâna cihetinden müfred, müsennâ ve cemîdir; o halde, cümlecik ve haberle gerek harfçe gerekse mânaca mutabakat edebilir. Hattâ cümlenin iki unsurundan herbiriyle farklı olarak mutabakat edebilir. Diğer tâbirle, bu ism-i mevsûlün kullanılmasına teallük eden şeyde kaide yoktur.

Fakat, evvelâ, من ism-i mevsûlünün harfi nedir ve gramerin târif ettiğiinden başka bir cümlede nasıl nazar-ı itibare alınabilir? Eğer her kelimenin harfi de mânası da gözönüne alınsaydı, gramer ve bizzât lisan, bir oyuncaktan başka bir şey olmazdı. Böylece, müennes bir şekil gösteren müzekker isim fiil ve zamîrle, harfçe yahut mânaca, müennesde olduğu kadar pekâlâ müzekkerde de mutabakat edebilecekti. Fakat hakikatte, müennes şeklindeki müzekker isimlerin hepsi, müzekker olarak kabul edilmişlerdir. Demek ki, fiil yahut zamîrle olan mutâbakatine teallük eden husûsta ism-i mevsûlün harfini göz önüne alan görüş, yanlış bir görüştür. Ve bununla beraber Kurân'ın, من ism-i mevsûlünü, âşikâr geniş bir serbestlikle kullandığı bir vâkıdır. Demincek işaret ettiğimiz II, 38. âyeti, misâl olarak alalım:

“O kimse ki hidâyetime tâbi’ olur, onlara korku yok, mahzûn da olmayacaklar.”² Cümlecğin fiili müfred, haber ise cemîdir.

II, 158. âyette:

“Şafâ ve Marva, Allah’a olan ibâdet meyanındadır. Hacc veya عَمْرَةَ eden kimse, ikisinin etrafını tavâf edebilir.”³

Hepsi normal: ism-i mevsûl, cümlecik ve haberle müfred olarak mutâbakat ediyor.

¹ « نَكْنَ مِثْلَ مَنْ يَا ذَنْبُ يَصْطَحِبَانِ »

² « فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ »

³ « إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنَ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ

عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا »

X, 42. âyette:

“Onların arasında seni dinleyenler var.”¹

İsm-i mevsûl, cümlecikle cemî olarak mutabakat etmiştir. Haberin ise ne cinsi, ne de sayısı var.

Fakat Kurân'ın bu serbestliği hakikimidir? Zannediyorum ki o, ancak görünüştedir. İsm-i mevsûlün mutabakat etmesi veya etmemesi, tesadüfen değildir; maksad belki, yalnız hangi kanunu takîbeder olduğunu aramaktır. İşaret edelim ki, mevsûlün kaidesi gereğince mutabakat ettiği parçalar, diğerlerinden çok daha fazladır ve umumiyetle, Kurân'da geçen من ism-i mevsûlünün müfred olarak kullanıldığı söylenbilir. Fakat, mutabakatın kaidesi gereğince olmadığı âyetler de pek çok sayıdadır². Orada ism-i mevsûl, cümlecikle her zaman müfred olarak mutabakat etmekte fakat haberle etmemektedir. Bu hâdisenin izâhı nasıldır ve onu içine alacak bir gramer kaidesi var mıdır?

Bir kaide bulmaya çalışmadan evvel iki husûsu tebeyyün ettirmek lâzımdır. Evvelâ, Kurân, mutabakat etmeyen ism-i mevsûlün haberinde, bilâfark اولئك işâriyyesile, هم şahsiyyesini kullanmaktadır. هم şahsiyyesinin kullanıldığı II, 38. âyet, yukarıda zikredilmiştir. Aynı sûrenin 81. âyetinde, işâriyye geçmektedir:

“Bilâkis, kim ki kötü bir iş işledi ve kötülüğü onu sardı, o kimseler ateşde kalıcılardır³.”

Saniyen, ism-i mevsûl من ile haberi arasında rastlanılan mutabakatsizliğe, tasrîfi ism-i mevsûl الذى ile haberi arasında, hattâ نفس ve انسان gibi cins isimlerle haberleri arasında dahi rast gelinir. Onlara, özel isimlerle bunlara mukabil gibi görünen zamîrler arasında da tesâdüf edilir. XXXIX, 33. âyet şöyledir:

“Ve hakîkati getiren ve ona inanan kimse, o kimseler müttekîlerdir.”⁴

Görülüyor ki, ism-i mevsûl müfreddir ve cümlecikle böylece mutâbakat ediyor; fakat haber cemî hâlinindedir. Gramercilerle birlikte, cümlecik ancak harfle mutabakat hâlinde iken haber, ism-i mevsûlün mânası ile mutabakat etmektedir, denilemez, zira, ism-i mevsûlün mânası burada müfreddir. Hakikatte bu, müfred, müsennâ veya cemî olabilen من ism-i mevsûlü değildir; bu الذى ism-i mevsûlüdür ki kemiyyete göre tasrif edilip, tesniyesi الذان veya الذين ve cemî الذين olur. Demek ki mâna yahut harf göz önüne alınsa da, ism-i mevsûlün burada mütred oluşundan şüphe edilemez. O hâlde nasıl olur da haberi cemî hâlinde bulunur?

Diğer taraftan bu haber, II, 81. âyetteki من ism-i mevsûlünün haberindeki gibi, اولئك işâriyyesini ihtivâ etmektedir. Üstelik Kurân, mutabakatsizlik hâlinde (demin gördüğümüz vechile) tasrîfi ism-i mevsûl الذى ile اولئك işâriyyesini nasıl kullanıyorsa, öylece şahsiyyeyi de, onu tamamen من ism-i mevsûlü ile yaptığı gibi kullanmaktadır. Hakikaten II, 264. âyette görülmektedir ki:

“Allah ve âhîret gününe inanmaksızın, malını, dünyada gösteriş için sarfeden böyle birisi, üzeri tozla örtülü cilalı bir kaya gibidir ki, bir sağnak gelse, onu yıkanmış

1 « وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ »

2 Takriben yüz kadar.

3 « بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ »

4 « وَالَّذِي جَاءَ بِالصَّدَقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ »

ve pasparlak bırakacak. *Onlar* (müzekker), kazandıkları şey üzerinde hiçbir iktidara sahip değildiler.”¹

Buradaki ism-i mevsul الذی dir ve buna mütekebil gözüken *onlar* zamîri, bir şahıs zamîridir. Demek ki mutlak müşâhebet, iki ism-i mevsûl arasında.

XLVI. sûrenin 17 ve 18. âyetlerinde okunuyor:

“Ve ebeveynine: öf, uzatmayın artık! siz bana bir ba’s günü vâdediyorsunuz, halbuki benden evvel nesiller geçti, diyen *kimse*. Ve bununla beraber, onlar (ebeveyn), Allah’dan inâyet dilerler: yazıklar olsun sana! inan, zirâ Allah’ın va’di haktır. Ve o cevâb verir: bunlar ancak eskilerin masalları. *Onlar* (müzekker), o kimselerdir ki, kendilerinden evvel geçmiş ins ve cin ümmetleriyle birlikte cezaya çarpılmışlardır...”²

Görülüyor ki, 18. âyetteki اولئك işâriyyesi, 17. âyetteki الذی ism-i mevsûlüne mukabil gibidir, ve bununla beraber mutabakat etmiyor. II, 17. âyette deniliyor:

“Onların (münâfikların) misâli, ateş yakmaya çalışan *kimse* (müzekker) nin misâli gibidir. Ve ne zaman ki ateş etrafında parlamıştır, Allah *onlar* (müzekker) in ışığını kaldırmış ve onları karanlıklarda bırakmıştır.”³

(هم) *onlar* zamîri, ism-i mevsûlle mutabakat etmiyor; demek ki, müfred ism-i mevsûl الذی nin karşılığı olarak, cemî şahıs zamîri konulmuş. O halde, من ve الذی ism-i mevsûlü arasında daimî bir müşâhebet var. Fakat biz demiştik ki, bu kaide ism-i mevsûlü geçer ve diğer kelimeleri ihata eder, yeter ki bunlar, hususî bir mânaya mâlik olsunlar. Hakikaten XLVI, 15 ve 16. âyetlerde deniliyor ki:

“Biz *insana*, ebeveyni hakkında iyi davranması tavsiyesinde bulduk. Anası onu karnında meşakkatle taşımış ve meşakkatle dünyaya getirmiştir. Hâmile olunuşundan süttten kesilişine kadar otuz ay geçer. Sinn-i kemâle eriştiği ve kırkına vardığı zaman der ki: Yâ Rabbi, gerek bana, gerek ana ve babama ihsân ettiğin nîmetine şükretme-me, senin razı olacağın iyi âmelde bulunmama müsâade et, muktedir kıl. Zürriyetim hakkında da benim için salâh nasip et. Şüphesiz ben sana döndüm, ben müslimlerdenim. *Onlar* (müzekker), işlediklerinin en güzellerini kabul edeceğimiz, günâhlarından geçeceğimiz kimselerdir...”⁴

«كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ¹
كَمَثَلِ صَفْوَانَ عَلَيْهِ تَرَابٌ. فَمَا صَابَهُ وَأَبِلَ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ
مِمَّا كَسَبُوا»

«وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ²
مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَعْجِلَانِ اللَّهَ وَيُبَلِّغُكَ آمِينَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ مَا هَدَا
أَلَّا تَسْأَطِرُوا الْأَوْلِيَيْنَ. أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتِ مِنْ
قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ...»

«مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ النَّدَى اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ³
بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ»

«وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمَلُهُ⁴
وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ اأَشُدَّهُ وَبَلَغَ اأَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي
أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ»

(16. ayetteki) اولك işariyyesi, 15. âyetteki müslimler'e mukabil olamaz, zirâ birinci âyette konuşan insan olduğu hâlde ötekinde Allah bu kimse hakkında hüküm veriyor. اولك işariyyesi demek ki *insan* kelimesine mukabildir fakat onunla mutabakat etmemektedir.

XXXVI. sûrenin 77. ve müteâkip âyetlerinde:

“Ya *insân*, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki şimdi o, açıktan açığa polemikte pek ileri. O, kendi yaratılışını unutarak bize bir temsil getirmiş: bu çürümüş kemiklere kim can verebilir? demiş. De ki: onları ilk defa yaratan diriltecek. O bütün yaratılışı bilir. O, yeşil ağaçlardan *sizin* için bir ateş yapandır. İşte bakın *siz* ondan yakıyorsunuz. Gökler ve yeri yaratan *onlar* (müzekker) gibisini yaratmaya kadir değil midir? Elbette. Ve o hâliktir, âlim-i küll'dür.”¹

Görülüyor ki, insandan müfred olarak bahsettikten sonra Kurân, insana cemî olarak hitap ediyor ve sonra üçüncü şahıs zamîri *onlar*'ı kullanıyor. Demek ki *insan* kelimesi her iki ism-i mevsül من ve الذى gibi, kendisine mukabil gibi gözüken cümlelerle mutabakat etmiyor; ve onlar gibi de yeri, bilâfark اولك işariyyesi veya هم şahsiyyesile dolduruluyor.

Bu kaide, özel isimlere dahi teşmil edilebilir. Hakikaten, XX, 24. ve devamı olan âyetlerde okunuyor ki:

“*Firavun*'a git. Çünkü o, hakikaten azdı. O (Musâ) dedi: Yâ Rab, göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır, dilimden de bir düğüm çöz ki, *onlar* sözlerimi iyi anlasınlar.”²

Onlar (müzekker) zamîri, ki *Firavuna* mütekabil gibi görünmektedir, cemî hâlinde olması sebebiyle onunla mutabakat etmiyor. Demek ki ism-i mevsülle olan benzerlik, mutabakatsizlik noktasından.

Şimdi bütün bu misallerden bir kaide çıkarmaya çalışılabilir. من veya الذى ism-i mevsülünün, انسان cins isminin, Firavun özel isminin; umumî tipleri, mecmûları (şahıs, nev-i beşer; Firavun, Mısırlılar), gösteren şahıslara pekâlâ şâmil olması hususunda, cemînin olduğu kadar müfredin mânasını da hatırlatacak şekilde, bu misâllerin hepsi birbirine benzer. O halde bu kelimelerin, kendi hususî mânalarında alınmalarına ve müfred olarak kendilerini tarif eden ve tamamlayan cümlecikle öylece mutabakat etmelerine hiç bir şey mâni değildir. Fakat bir defa bunlar tarif edilmiş olduktan sonra, müteâkip hükmün şahıs üzerine değil de, onu temsil eden topluluk üzerine teşmil edilmesine hiçbir şey engel değildir.

وَاصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ الْبَيْتَ وَآتَى مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَوْلِيكَ الَّذِينَ
 نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ...
 «أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ وَضَرَبَ
 لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي
 أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ
 نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ
 عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ.»

«إِذْ هَبَّ الَّتِي فِرْعَوْنَ أَنَّهُ طَغَىٰ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي
 أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي.»

Evet, fakat bu hâlde mutabakatsızlık, gramer bakımından değil de mantıkî olarak izah edilmektedir. Bununla beraber, yakından incelendiği zaman müşâhede edilir ki, işâriyye, gösterilen şey müstesnâ, kendine tekaddüm eden isimle mutabakat etmeye mecbur değildir. Ama madem ki bu tipik kelimelerin önünde Kurân, işâriyye ve şahsiyyeyi bilâfark kullanıyor¹, öyleyse bizim de, burada şahsiyyenin sadece işâriyye kıymet ve mânasına mâlik olduğunu düşünmeye tamamille hakkımız vardır.

O halde zamîrin, ism-i mevsûlün bazan harfile bâzan mânasile mutabakat edeceğine dâir gramer görüşünün yanlış olduğu neticesi çıkarılabilir. O harf meselesi olamaz. Zamîr, ism-i mevsûllün mânasına da, bunu izah ve tarif ettiği zaman müte-kabildir ve o zaman onunla mutabakat eder. İşâriyye olarak o, bu ism-i mevsûlün gösterdiği ve mutabakat etmediği umumiyete muâdildir. Bu kaide ism-i mevsûlü geçer ve ona benzeyen bütün tipik şeyleri şâmil olabilir.

Nitekim, mezkûr âyetlerin şârihleri okunsun, ism-i mevsûl olsun veya bu kelimeler olsun, görülür ki Kurân, belli şahsiyetleri kasetmektedir. Bir defa bu, Medine muhâlefetinin reisidir², diğer bir defa, Mekke müşriklerinin reislerinden biri olan Ubay ibn Hâlaf'dır³, bir üçüncüsü bizzat Peygamberdir⁴, dördüncü olarak, Peygamberin arkadaşı Abu Bakr'dır⁵, bir beşincisi, bunun oğlu 'Abdu'r-Rahmandır⁶.

İsm-i mevsûl yahut hususî kelimenin tipleri göstermediği bu yerlerde onlar, normal olarak kullanılmışlar ve kaidesi gereğince mutabakat etmişlerdir.

Verilmiş misâllerin bu nokta-i nazarı haklı göstermeye kâfi geleceğini zannediyorum. Bununla beraber onları tamamlamak için şunlara da bakmak lâzımdır:

II (8, 17, 19, 29, 38, 48, 62, 81, 112, 114, 134, 154, 165, 177, 200, 201, 202, 217, 229, 264, 275, 281)-III (6, 82, 94, 199)-IV (13, 69, 124, 172)-V (44, 45, 47, 59, 60, 69)-VI (48, 160)-VII (8, 9, 35, 37, 178)-IX (23, 58, 98, 99)-XI (15, 16, 17, 18)-XVI (75, 97, 106, 111)-XVII (19, 71)-XIX (60, 75)-XX (28, 75)-XXIII (7, 102, 103)-XXIV (52, 55)-XXV (70)-XXVII (89, 90)-XXX (44, 53)-XXXI (6)-XXXII (18)-XXXIII (30, 31, 36)-XXXVI (21, 77 ve devamı)-XXXIX (33)-XL (40)-XLVI (15, 16, 17, 18, 32)-XLVII (16)-LI (11)-LIX (9)-LXIII (9)-LX(9)LXIV (16)-LXVIII (44)-LXX (31)- LXXII (14)-C (6, II)-CIV (8).

IX. TABAKA

Klâsik gramer kaidesine girmeyen zamîrler takımını tamamlamak için, bunların arasından *şahıssız şahıs zamîrleri* (les personnels impersonnels) diye isimlendirmeye niyet edeceklerimden bir kaçına işaret etmek lâzımdır. Bunlar, üçüncü şahıs zamîrleri olmaları hasebile şahıs zamîrleri, mutlak olarak ne metinde ne de başka yerde, hiçbir şeye tekabül etmediklerinden, gayr-i şahsî zamîrlerdir. Bir şeye işaret etmemeleri dolayısıyla artık işâriyye de değillerdir. Gramerciler onlara ضائر الشأن şe'niyyet, oluş zamîrleri derler. Hakikaten, hadisenin yahut öylece aşikâr olmuş olan şeyin vasfını bâzan ifade etmekte daha doğrusu kuvvetlendirmektedirler. Fakat umumiyetle bu zayıflamış mânayı kaybederek, cümleyi kuvvetlendirmek ve ona bir haşmet vermek ve

¹ Birincisini 47 defa, İkincisini 43.

² II, 8.

³ XXXVI, 77.

⁴ XXXIX, 33.

⁵ XLVI, 15.

⁶ XLVI, 17.

hususî bir ehemmiyyet atfetmek için fiilî bir unsur olmuşlardır. Hikemiyyâta kullanılırlar: “Şüphesiz *olan şu ki*, mücrimler felâh bulmayacaklar.” (X, 17)¹; yahut bir hikâye sırasında: “Söyle: o bana vahyedildi, ki *o da*, cinlerden bir gurubun dinlemiş olduklarıdır.” (LXXII, I)².

Bu zamîr, zaten Arap lisanında bu gün dahi çok kullanılmaktadır. Bunlardan Kurân’da geçenlerine âid az çok tam bir liste;

VI (54)-X (17)-XI (36)-XII (23, 87, 90)-XX (74)-XXII (4)-XXIII (109, 117)-XXVII (9)-XXVIII (37)-LXXII (I, 3, 4, 6, 19).

* * *

Üçüncü şahıs zamîrinin süratle gözden geçirdiğim bu muhtelif gurupları - ki yakında, daha etraflı ve daha derinlemesine bir etüdde bunu tekrar ele almak ümidindeyim - ehemmiyeti, dilcilerimizin gözünden kaçmış bir lisani hâdiseler topluluğu temsil etmektedir. Şüphesiz övünülmeye değer olmakla beraber, bu kimselerin, Basra ve Kufa’da çizilmiş kaidenin sıkı disiplinine onları sokmak için izhar etmiş oldukları gayretler, ciddî olarak ele alnamazlar. Bu gayretler, görülmüştür ki, hiç olmazsa faydasızdır. Bundan başka, metne soktukları lüzumsuz zorluklarla, ondaki güzelliği daima, ve mânayı sık sık bozmaya sebep olmuşlardır.

Bu zamîrlerin tevliid ettiği muhtelif güçlükleri, bu küçük etüdde katî olarak izale ettiğimi iddia etmiyorum. Onları belirtmek ve bunlar hakkında bana makûl görünen izah tarzını arzetmek istedim. Bu güçlükler yanında, ehemmiyeti inkâr edilemeyecek bir suâl sorulabilir: klâsik Arap grameri şimdiki hâlile Kurân’ı izah etmeye kâfi gelir mi? Zannediyorum ki hayır. 3. şahıs zamîrine teallük eden güçlükler, mukaddes Kitâbın mutâlâasında karşılaşılan yegâne güçlükler değildir. Bu ism-i mevsûle âid olanları, bunun mânasına olduğu kadar kullanılışı bakımından, işâriyyeye âid olanları da bilhassa gösterilmiş olan şeyle ve hitâbedilen şahıs veya şahıslarla olan mutabakati bakımından görülebilmiş olanlardır. Ve bunlardan başka bir çokları da vardır. Fikrimce, Kurân’a has bir gramer, yalnız temenniye şâyân değil, elzemdir de. Kurân’ın kendisi buna temel vazifesi görmelidir. Hakikatte, Kurân’la birlikte doğmuş bulunan bir edebî sanatla, bütün gramatikal tekamülünü tamamlamış (yahût hemen hemen tamamlamak üzere olan) bir şiir sanatı arasında mevcut olan ihtilâfların lâıyk-ı vecihle farkına varılamaz. Kurânî bir gramer iki kat faideli olabilir. Bir taraftan Kurân’ı iyi izah edecek, edebiyât tarihimizin daha az ehemmiyetli olmayan bir devrini daha iyi kavratacak, Kurânı, klâsik gramerin ışığı altında okuyanların anlayışında hâlâ devam eden ve bunların arasında, buldukları tezâdların tam mânasile tesirinde kalarak, Kurân’da gramer yanlışları bulunduğunu tasrihte acele edenlerin sû-i tefehhüm ve şüphelerini dağıtacaktır. Diğer taraftan bir Kurânî gramer, Arap lisanının yeni umumî gramerine çok faideli bir temel vazifesini görecektir.

Ben daha uzağa gidiyorum: eski metinlerimiz üzerinde niçin böylece çalışılmasın ve onlar için de gramatikal tahliller (monographie grammaticale) yapılmasın? Bu gibi çalışmaların bizi bir hayli sürprizlere götüreceğinden şüphe etmiyorum.

¹ « أَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ »

² « قُلْ أُوْحِيََ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ »